

Sällstorp, Skuttran

- *Vattenanknutna kulturmiljöer 2016*

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Vattenanknutna kulturmiljöer 2016

Länsstyrelsen i Hallands län, Samhällsbyggnadsenheten

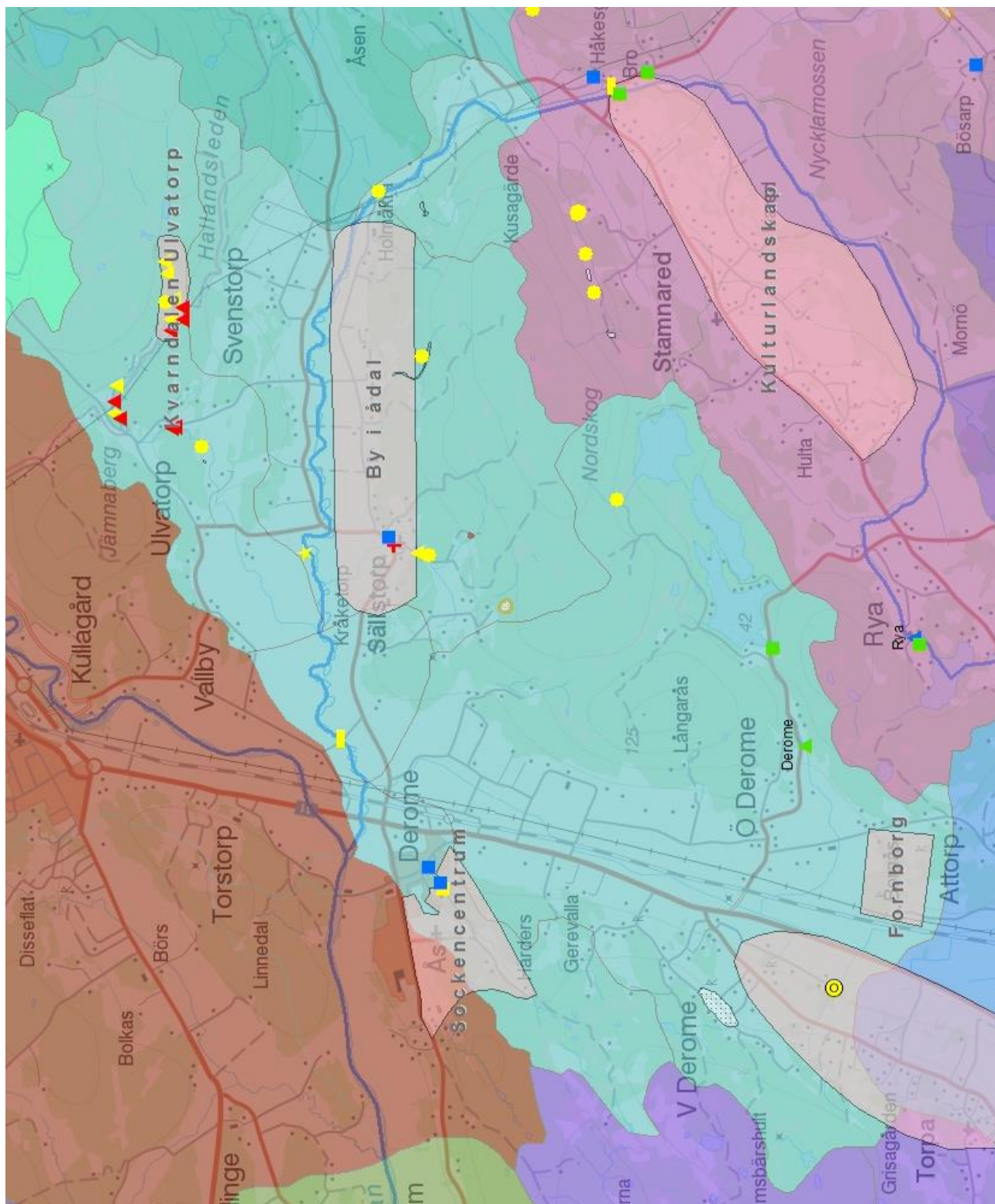
Detta projekt har medfinansierats av Havs- och vattenmyndigheten genom anslag 1:12,
Åtgärder för havs- och vattenmiljö

Rapportsammanställning: Lena Berglund

Foto (om inte annat anges): Anna Rodin, Lena Berglund

Kartor: Lantmäteriverket

Sällstorp Skuttran

©Lantmäteriet, 2008. Ur Fastighetskartan, 106-2004/188-N

Innehållsförteckning

1. Lista över forn- och kulturlämningar med värdering	5
2. Områdesbeskrivning	6
3. Resultat inventering år 2015	7
4. Lämningar längs Ulvatorpsbäcken/Kvarnadalen	8
Kvarnadalen: 8 byggnader, 7 kvarnlämningar	11
5. Lämningar längs Skuttrons biflöden & Deromebäcken	
Holmåkra	22
Marbogården, Sällstorp	25
Sällstorp	29
Derome	30
6. Bakgrund	34
7. Syfte och mål	34
8. Metod	34
9. Fältinventering	35
10. Värderingsmetod	35
11. Inventering 2013-2016	36
Källor	36
Symbolförteckning	37

Kulturmiljövård prio	Vattenförvaltning prio	Kulturhistoriskt värde	Besökt i fält
A	A	A	Nej

Ulvatorpsbäcken

Kvarnadalen

Raä Sällstorp 26:1 - 7 kvarnlämningar (ÖK) s. 11

Kvarnadalen 8 kvarnbyggnader, BeBR, IM

Biflöden till Skuttran

Holmåkra Raä Sällstorp 35:1 - 6 Kvarnlämningar (ÖK)

s. 22

Raä Sällstorp 30:1 3 kvarnlämningar (ÖK)

s. 25

Raä Sällstorp 44:1 1 kvarnlämning (ÖK)

s. 29

Deromebäcken

Derome kvarn - IM s. 30

2. Områdesbeskrivning

Landskapet utmed Skuttrons lopp i trakterna av Sällstorp består av ett öppet åkerlandskap beläget i en sprickdal mellan skogsbeklädda höjdparter. Genom en flack, smal dalgång rinner Skuttran i ett kraftigt meandrande lopp. Utmed ådalen sträcker sig delar av Sällstorp bybebyggelse.

Närpå 20 gårdar har under 1700-talet nyttjat kraften från Skuttran och dess biflöden genom en eller flera skvaltkvarnar. Det unika för området är det stora antalet bevarade skvaltkvarnar utmed Ulvatorpsbäcken. Bäckens har i sitt övre lopp skurit ned sig djupt och skapat vackra raviner. I dalgången finns en mäktig lövskog, bland annat bestående av alm, bok, lönn och ek. Utmed vattendraget har det ursprungligen funnits 14 skvaltkvarnar. Sju av dessa kvarnar från 1700- och 1800-talet är idag bevarade och av övriga finns i vissa fall grundrester kvar. Kvarnarna ligger på samfällad mark och har använts gemensamt av några gårdar per kvarn för husbehovsmalning och är typiska för det gamla bondesamhällets självhushållningsekonomi. Fördämningarna har legat högst upp, ovan den översta kvarnen. När vattnet släpptes på var det därför nödvändigt för alla kvarnar att mala samtidigt. De flesta av kvarnarna i bäcken var i bruk in på 1910-20-talet. Kvarndalen vid Ulvatorp är unik då kvarnarna har legat så tätt samt på grund av att så många av dem är bevarade.

Det finns också lämningar efter ett antal kvarnar, troligen härrörande från 1700-talet, i närheten av Sällstorps by, nedströms Trättdämmet. Ännu en bit österut återfinns fler kvarnlämningar. Ytterligare lämningar finns vid ett fåtal mindre vattendrag i området. I dalgången sydväst om Ås by finns även lämningar efter byns kvarnverksamhet. Endast en kvarn av industriell karaktär är belägen inom området och den utgörs av Derome turbinkvarn.

I området finns också en fornborg med näraliggande förhistoriska gravplatser. Fornborgen är belägen på en bergsö i dalgången för den forntida Viskans fåra innan dess lopp ändrades för att bereda plats för odling. Södra delen av området, också utmed den forna åfåran, präglas av ett karaktäristiskt kulturlandskap med ett stort antal fornlämningar vilket vittnar om lång kontinuitet.

Invid Skuttran återfinns också en stenåldersboplats vilket berättar om att vattendraget varit av betydelse under lång tid. I området finns också ett flertal torplämningar i närheten av vattendrag liksom enstaka röjningsrösen och röjningsröseområden.

3. Resultat inventering år 2015

Kvarnadalen, varav östra delen är fornlämning Raä Sällstorp 26:1, är ett område där det finns åtta mer eller mindre restaurerade kvarnar och sju platser med byggnadsgrundstenar till skvaltor, fördämningsmurar och vattenrännefundament blandat längs en sträcka av 1,5 km. Åtta skvaltkvarnar står ännu varav åtminstone en är i körbart skick. Längst upp ligger Store Dämm som är kallmurad av främst hällar, 16 meter lång och 1,5 meter hög. En km nedströms är Lille Dämm, 20 meter lång och 1-2 meter hög, lagd av hällar och marksten. Äldsta belägg för denna samling kvarnar är från Kvarnkommissionen 1697, då det fanns 11 kvarnar i Ulvatorpsbäcken, som fortsätter ytterligare 1,5 km efter detta avgränsade parti, innan bäcken rinner ut i den planare åkermarken. En del kvarnar i dalen var i bruk till 1910-20-talen. Det har uppgivits att en skvaltkvarn kunde ge 500 kg malet mjöl per god dag.

En torplämning har registrerats nära Ulvatorpsbäcken, mitt på sträckan med kvarnar.

Till Derome turbinkvarn gick från 1920-talet en 600 meter lång trätub längs bergsbranten norr om Deromebäcken och vägen. Den är ur bruk idag och lämningarna såsom stenfundament och stenmurar till rejält dike för tuben är registrerade som kulturlämning. Före turbinkvarnen anlades på 1920-talet fanns 7 skvaltkvarnar i bäcken på södra sidan av vägen. Av dessa kvarnar finns inga tydliga spår men bäckens små vattenfall och stensatta kanter finns kvar. Oklart om det är från turbinkvarnens tid eller äldre. Längs bäcken är flera villatomter med bäcken rinnande genom trädgårdarna.

Förkortningar

FMIS = Fornminnesinformationssystem

RAÄ = Riksantikvarieämbetet

RAK = Rikets allmänna kartverks arkiv

LMM = Lantmäterimyndigheternas arkiv

LMS = Lantmäteristyrelsens arkiv

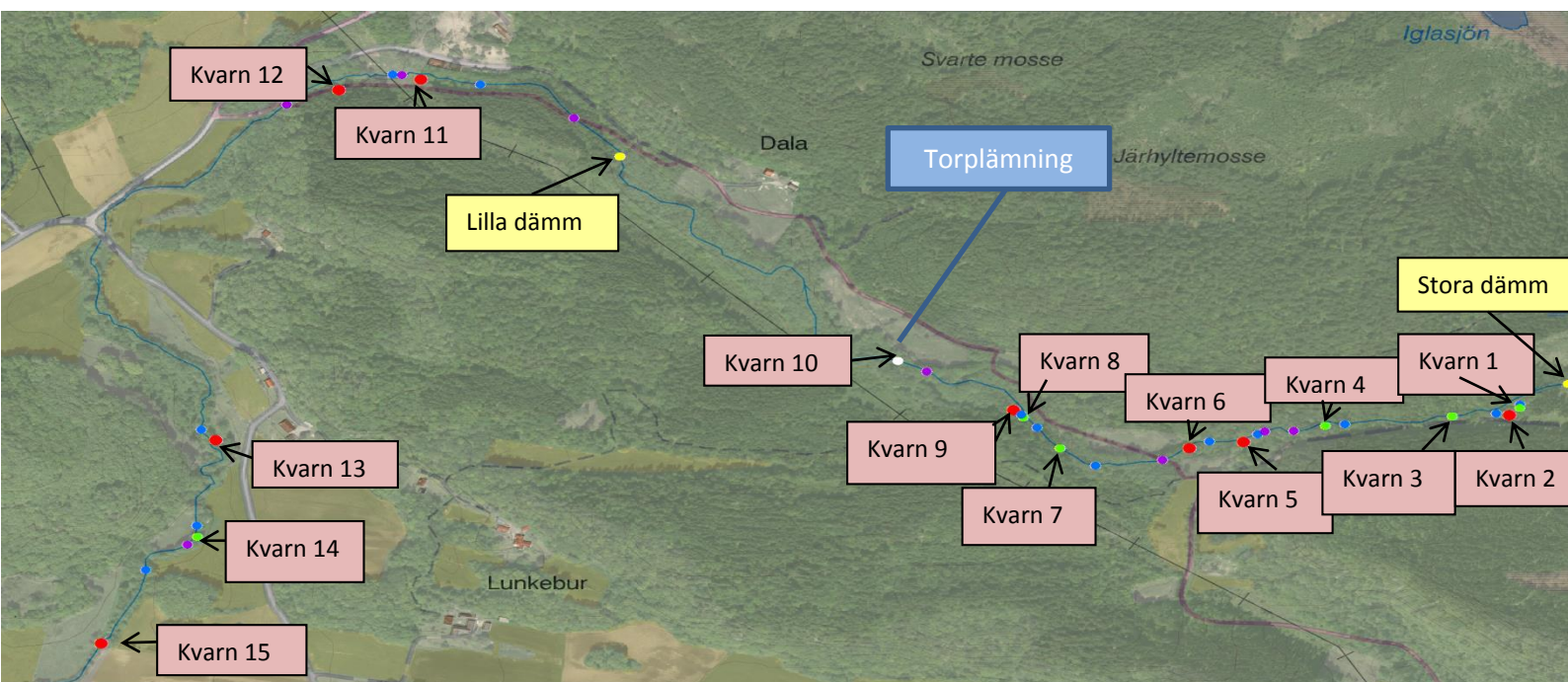
BeBR = Bebyggelseregistret

IM = Industriminnesinventering,

Bedömningar (FMIS)

B = Bevakningsobjekt, R = Fornlämning, UO = Uppgift om, ÖK = Övrig kulturhistorisk lämning.

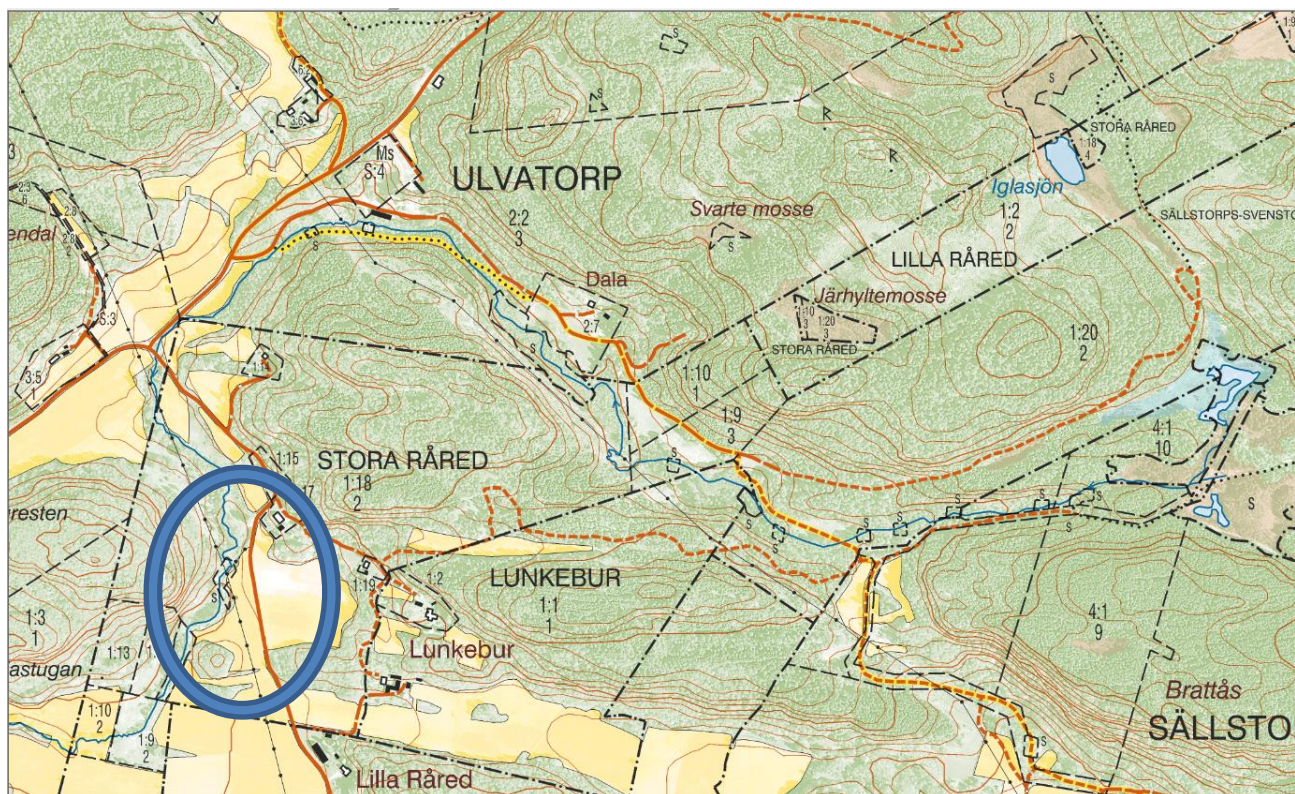
4. Lämningar längs Ulvatorpsbäcken Kvarnadal

Kvarndalen. Karta: Niklas Greve

Kvarn 2, 5, 6, 9, 11, 12, 13 och 15 är skvaltkvarnsbyggnader i olika skick.

Teckenförklaring	
	Bro
	Uppgift om kvarngrund
	Fördämning
	Fördämning, större
	Kvarngrund
	Kvarvarande kvarnar

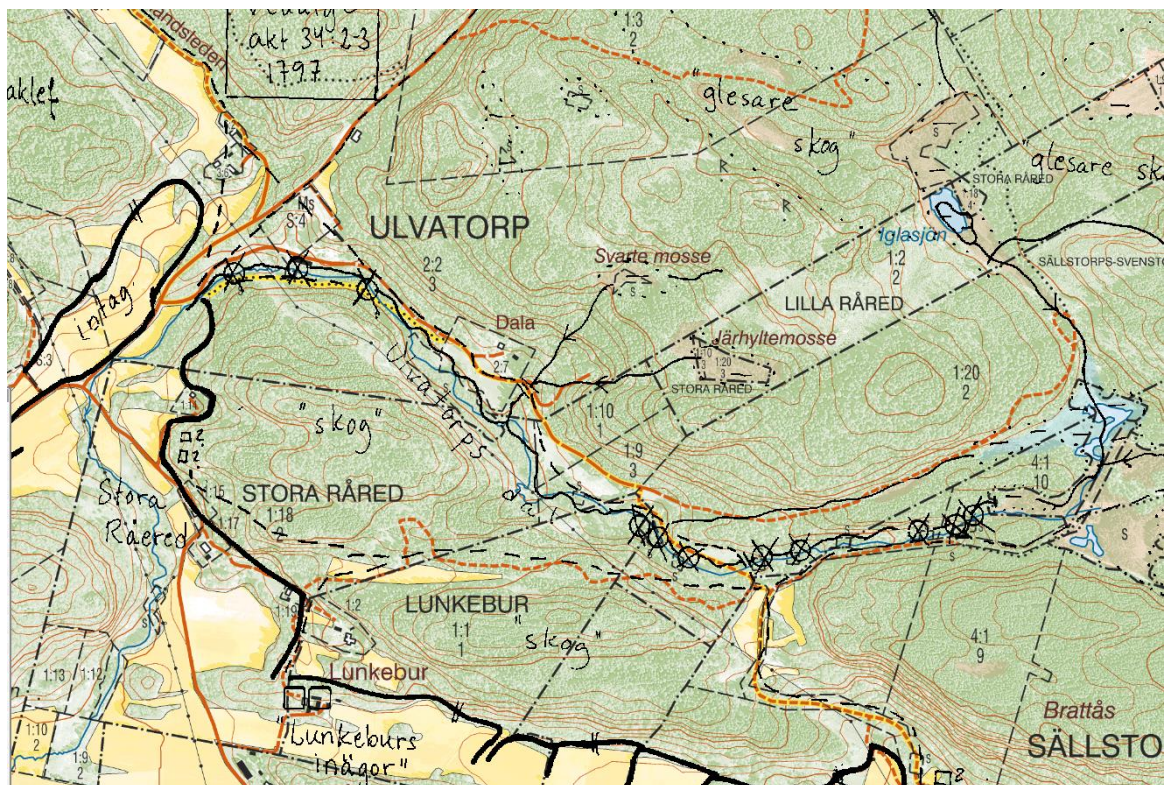

Blå ring markerar de två kvarnarna på nästkommande historiska karta

Karta över Svenstorp m fl byar 1806, två kvarnar nedströms. Båda med kvarnbyggnader?
Den norra av dessa som finns kvar idag kan dateras till 1789.

Kvarnadalen Ulvatorp/Svenstorp

11 skvaltkvarnar markerade på historiskt kartöverlägg från 1797, 6 stycken skvaltkvarnar är bevarade.

symbolen visar kvarnplats på handritat historiskt kartöverlägg

Kvarnadalen, Sällstorp Raä 26

Övre fördämningen, Store Dämm

Övre fördämningen, nedströmssidan

Trävattenränna, vid vattenfall

Översta kvarnbyggnaden, nr 2

Skvaltkvarn nr 2, bakom kvarnen är det höga branta fallet ovanför vilket Store Dämm är belägen

Skvaltån

Detalj, skovel till vattenhjulet

Vattenrännefundament

Skvaltkvarn nr 5

Kvarnstenar

Skvaltkvarn nr 6

Jordkällare på torptomt "Lille Svanbergs"

Vattenrännefundament

Vattenränna och bro, skvaltkvarn nr 9

Fördämningsvall, Lille Dämm

Skvaltkvarn nr 11

Skvaltkvarn nr 12, som nedan

Skvaltkvarn nr 12

Skvaltkvarn nr 13, Stora Råred

Skvaltkvarn nr 15

5. Lämningar längs biflöde till Skuttran

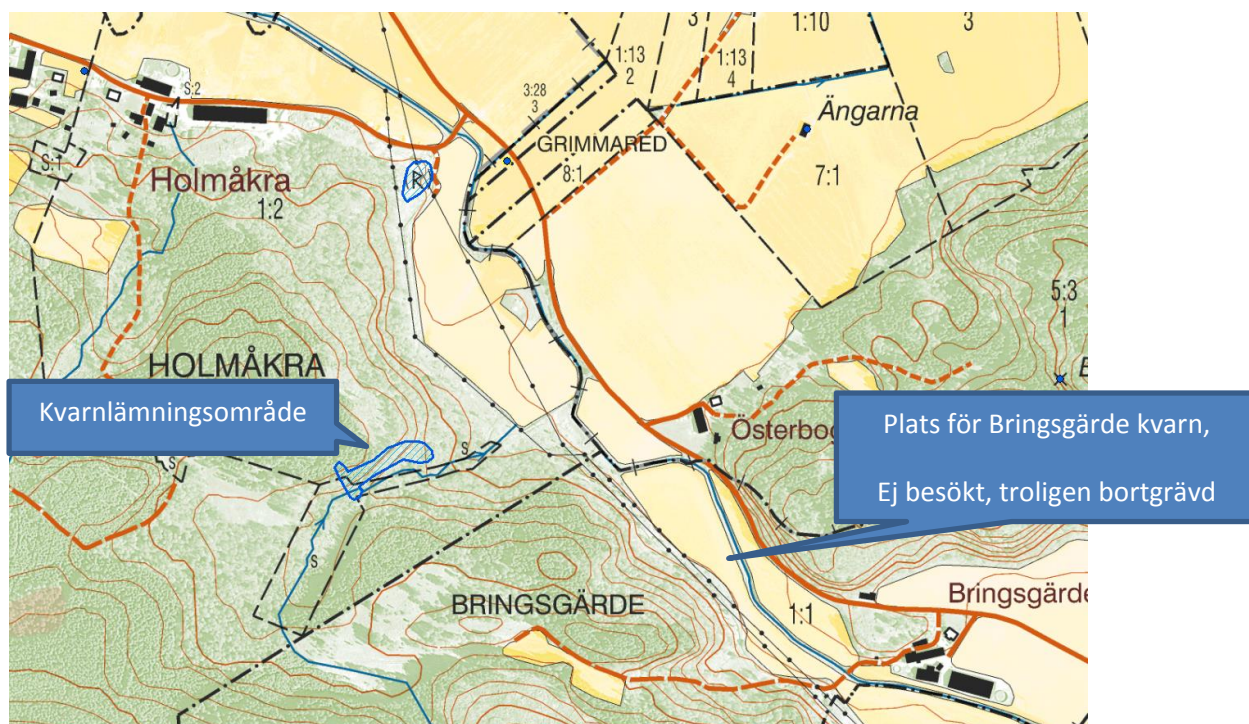
Holmåkra

Holmåkra Raä Sällstorp 35:1 – fem kvarnlämningar

Beskrivning från fornlämningsregistret:

- 1) Kvarnlämning, bestående av stenmurat fundament till kvarnbyggnad 5x3 mst (ÖNÖ-VSV). Både ÖNÖ och VNV om fundamentet är en stenmurad ränna. 14 m VSV om nr 1 är:
- 2) Kvarnlämning, bestående av stenmurat fundament, troligen tillfundament, troligen till kvarnbyggnad 3x2 m st (ÖNÖ-VSV). 8 m VSV om nr 2 är
- 3) Kvarnlämning, bestående av stenmurad vattenränna ca 9 m l och 2 m br. 22 m V om nr 3 är
- 4) Kvarnlämning, bestående av stenmurat fundament tillkvarnbyggnad ca 5x3 m st (Ö-V) i V om detta finns en stenmuradvattenränna. Ca 50 m VSV om nr 4 är
- 5) Kvarnlämning, bestående av stenmurat fundament tillkvarnbyggnad ca 7x3 m (Ö-V). V om fundamentet är en stenmurad vattenränna. 12 m V om nr 5 är:
- 6) Dammvall, ca 50 m l och 2 m br (SSÖ-NNV).

Kvarnlämningsområde, Sällstorp Raä 35

Holmåkra, Sällstorp Raä 35:1 – fem kvarnlämningar

Fördämningsvall uppströms de fem skvaltkvarnarna som fanns en gång

Vattenrännefundament

Kvarnsten på gården Bringsgärde, tillhörande Bringsgärde kvarn.

Sällstorp

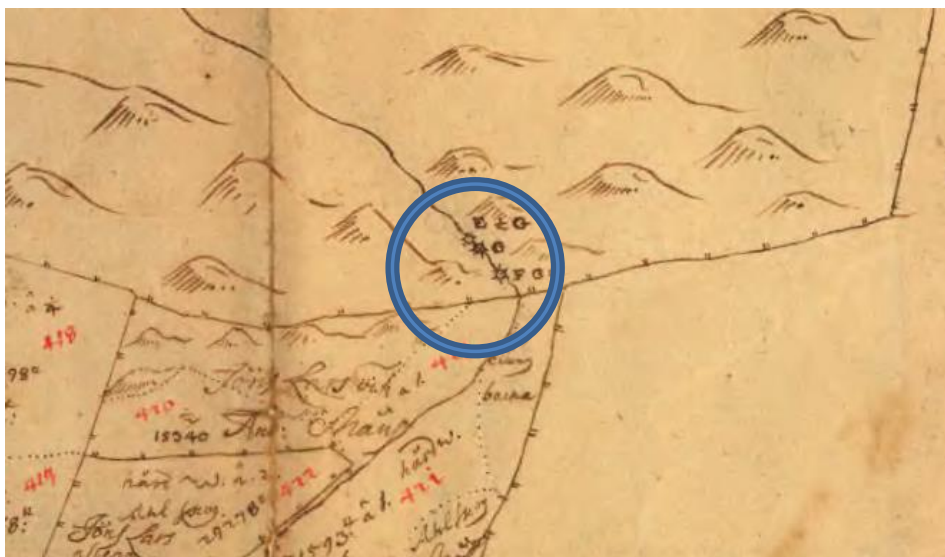

1. Fördämning och kvarnstenar något nedströms   2. Fördämning   3. Fördämning

Raä Sällstorp 30 – sex kvarnlämningar (ökl)

Består av stenmurade fundament till, från S, 3 dammvallar med tillhörande kvarngrunder, i allmänhet kraftigt raserade. Avstånden mellan vallarna är från S ca 100 respektive 270 m. N om dessa, inom ett ca 100 m l område S om åkerkanten är 3 kvarngrunder, varav 1 är mycket otydlig i terrängen. Till den nordligaste Ö om vattendraget uppbyggd stenränna, kraftigt övertorvad. De tre övre kvarnarna (i S) är markerade på Geometrisk kartan över Sällstorps by, 1728. Lantmäteriverket M65 Akt 9:1

Raä 30: längst i söder låg 1728 tre skvaltkvarnar, se nr 3 på kartan ovan.

Nr 3 lämningar efter en fördämning, vid platsen för de 3 kvarnarna år 1728

Nr 2 en kallmurad fördämning

Nr 1 ena sidan av fördämningsvallen lagd som kallmur

Övermossat stenfundament för träränna

Nr 1 längst nedströms är en kvarnsten, men inga spår av kvarnbyggnadsgrund

Raä Sällstorp 44:1 – kvarnlämning (ök)

År 1728 fanns tre skvaltkvarnar i bäcken

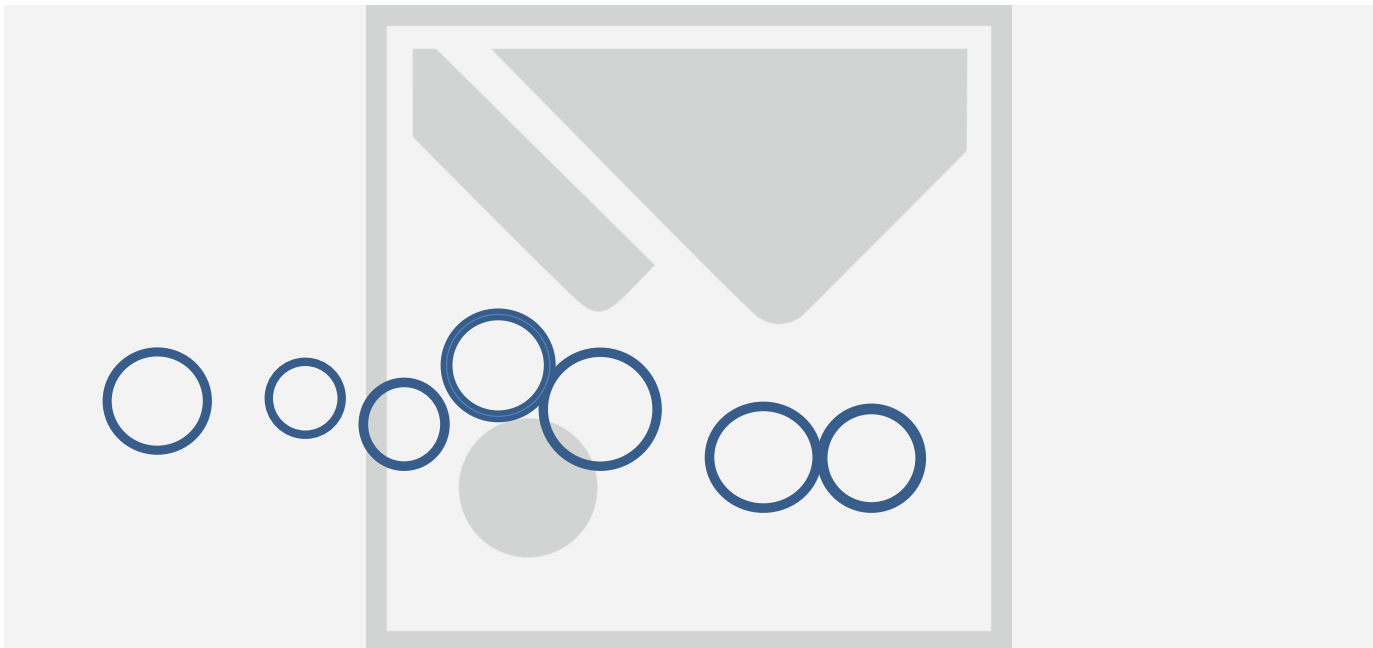
Vattenrännefundament vid platsen för den nedersta skvaltkvarnen

Två kvarnstenar vid bäcken

Derome kvarn – Östra Derome 5:9, Ind. 10-021

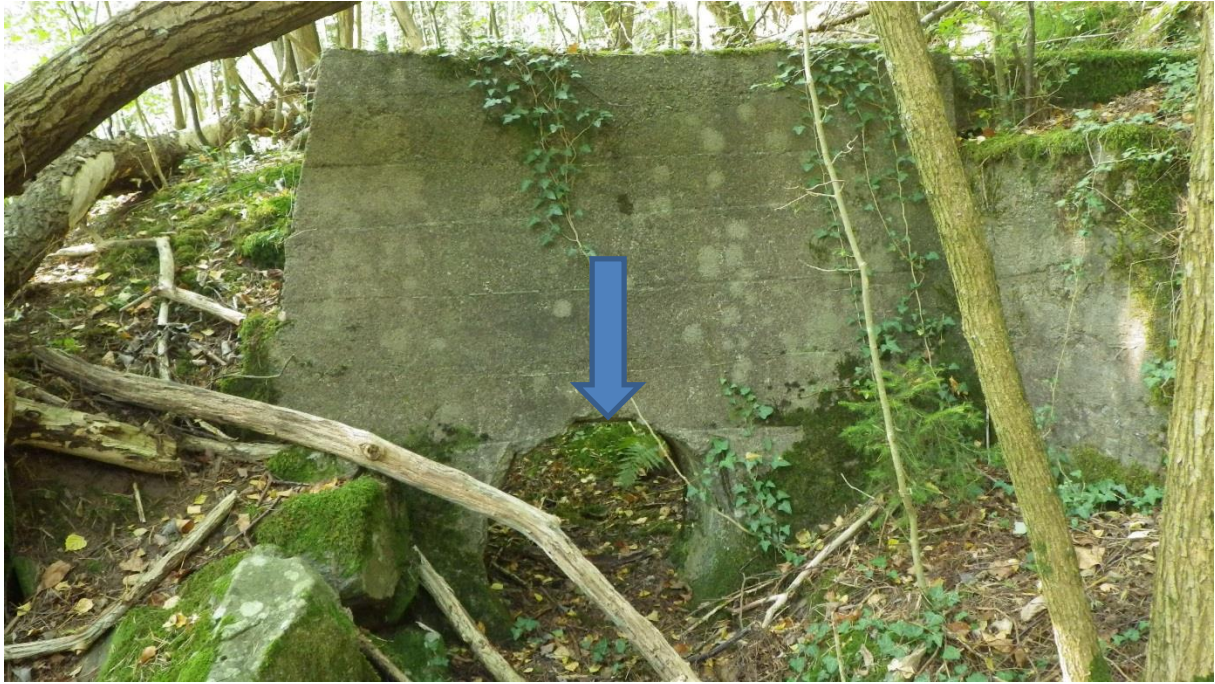
Laga skifteskartan 1849 visar att det funnits 7 skvaltkvarnar i Deromebäcken uppströms nuvarande turbinkvarn.

Till turbinkvarnen byggdes på 1920-talet en 600 meter lång trätub högt upp på bergsbranten. Dessa fundament är några av flera som hållit tuben uppe.

Dike för trätuben skapat av grävning och uppbyggd stenmur

I övergången från fundament till dike går tuben igenom detta cementshål

Fördämningsvall, strax före 90-graderssväng som för tuben neråt till kvarnen.

Numera en turbinkvarn för mjöl och foder.

Litet vattenfall på tomt i bäcken från Deromesjön mot Derome kvarn. Längs denna bäck låg de sju skvaltkvarnarna enligt karta från 1849.

Bakgrund

Kunskapsunderlaget vad det gäller vattenanknutna kultur- och fornlämningar är generellt sett bristfälliga i landet. Vid de regelrätta forn- och kulturminnesinventeringar som skett har vattendragens betydelse med dess mångfald av verksamheter till stor del förbisetts av olika anledningar. Även i Hallands län är kunskapen otillfredsställande och få riktade fältinventeringar kring vattendragen och dess kulturhistoriska lämningar har gjorts.

Projektet *VaKul* – Vattenförvaltning och kulturmiljö – i Västerhavets vattendistrikt startade hösten 2010. Projektet omfattar alla län inom vattendistriktet och samordnas av Länsstyrelsen i Västra Götalands län i egenskap av Vattenmyndighet för Västerhavets vattendistrikt. *VaKul* samarbetar med motsvarande projekt i Norra Östersjöns vattendistrikt (NÖVD) och framför allt med projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt* (SÖVD). Sedan slutet av 2013 har projekten i Södra Östersjöns vattendistrikt och Västerhavets vattendistrikt gemensam styrgrupp och arbetsgrupp.

Syfte och mål

Det övergripande syftet med projektet är att effektivisera och kvalitetssäkra åtgärdsarbetet vid sjöar och vattendrag ur ett kulturmiljö- och vattenförvaltningsperspektiv och det övergripande målet är att sammanställa och utveckla ett bra planeringsunderlag för kulturmiljön i förhållande till de anspråk och behov som vattenförvaltningen har. Detta med utgångspunkt från det av riksdagen fastslagna miljö kvalitetsmålet *Levande sjöar och vattendrag*:

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

Underlagen ska naturligtvis även kunna användas för kulturmiljövårdens egna prioriteringar av vård- och informationsåtgärder för det vattenanknutna kulturarvet.

Intresse- och målkonflikter, olika lagstiftning som ibland står emot varandra och dåliga kunskapsunderlag för kulturmiljön är ett stort problem för samhället när åtgärder i och vid vatten ska genomföras. På senare år, mycket tack vare miljömålsarbetet, har tvärssektoriella arbetssätt utvecklats på många länsstyrelser.

Finansiering av inventeringsarbetet har skett genom Riksantikvarieämbetet, kulturmiljöanslaget 7:2, samt Havs- och vattenmyndigheten anslag 1:12 särskilda projekt.

Metod

För att få en samlad bild av det befintliga kunskapsunderlaget har en byråmässig sammanställning av information från olika register gjorts. Här ingår forn- och kulturlämningar registrerade i FMIS (Riksantikvarieämbetets nationella

formminnesinformationssystem), byggnadsminnen och annan kulturhistoriskt intressant bebyggelse från bebyggelseregistret, information från Lantmäteriets historiska kartor, ur SMHI:s dammregister, Ortnamnsregistret och Länsstyrelsens biotopkartering. Materialet har lagts in i olika skikt som läggs samman till ett och tillgängliggörs via GIS.

Områdesbeskrivningar över kulturhistoriskt intressanta miljöer i länets vattenåtgärdsområden har också tagits fram som komplement till GIS. Informationsuttaget vid vattendragen har begränsats till 50 meter för forn- och kulturlämningar och 100 meter för bebyggelse.

Fältinventering

Fältinventeringen har skett digitalt med verktyget FältGIS där handdator och GPS använts. Fastighetskartan har använts som grundkarta. GIS-skikt från olika register har därefter lagts till. Påträffade lämningar har dokumenterats enligt Riksantikvarieämbetets lämningstyplista (version 4.1) och bedömts antikvariskt i fält för att därefter via Registreringsklienten registreras i FMIS. Lämningarna har dokumenterats med punkter, linjer och områden. En punkt på kartan visar en lämning mindre än 20 meter medan linjer och områden är större än 20 meter.

De antikvariska bedömningarna av de påträffade lämningarna följer Riksantikvarieämbetets rekommendationer enligt kulturmiljölagen (SFS nr 1988:950 1 januari 2014, 2 kap 1§) och till viss del skogsvårdslagen (SFS nr 1979:429 30§) och är följande: *bevakningsobjekt (B)*, *ej kulturhistorisk lämning (EK)*, *fornlämning (R)*, *förstörd (F)*, *undersökt och borttagen (UB)*, *uppgift om (UO)* samt *övrig kulturhistorisk lämning (ÖK)*.

Alla uppgifter från den byråmässiga sammanställningen har kontrollerats i fält. Vid platser där inga lämningar påträffats men uppgiften ändå ansetts betydelsefull och läget trovärdigt har den förmodade anläggningen registrerats med bedömningen *uppgift om*. Lämningar kan trots allt ändå finnas kvar under vattenytan och/eller markytan.

Värderingsmetod

Åtta kriterier har vägts samman efter en värderingsmodell. De värderande kriterierna är dokumentvärde, kvalitet, sällsynthet/representativitet, pedagogiskt värde, tillgänglighet, upplevelsevärde och eventuella speciella förhållanden vilka utgjort grunden för vår bedömning. En hel miljö, till exempel, där vattenvägar, fördämningsvall och kvarnbyggnad alternativt kvarngrund finns kvar och är tydliga får högsta värde. Även enstaka objekt kan få högsta värde om tillräckligt många kriterier uppfylls.

Inventering 2013-2015

På uppdrag av Vattenmyndigheten för Västerhavet har Länsstyrelsen Halland inventerat prioriterade vattenområden under åren 2013-2015. Inventeringen påbörjades 2013 och avslutas 2015. I samråd har vatten och kulturmiljö tagit fram en prioriteringslista där först och främst åtgärdsområden ingår som högsta prioritet och särskilt värdefulla områden kommer i andra hand. I några områden har inventeringen utförts av arbetslag som varit stationerade på Skogsstyrelsen i Halmstad och Ullared. År 2015 kompletterades inventeringen av kulturlämningar längs vattendragen med en riktad sökning och de tidigare funna lämningarna som arbetslagen funnit granskades. Med hjälp av indikationer på historiska kartöverlägg och kartor har platser för kvarnar och andra typer av lämningar besökts. Byggnader inom 100 meter och lämningar inom 50 meter från vattendragen ska tas med. Objekten värderas, A-C, där A= kulturhistoriskt värdefull miljö, B=Kulturhistoriskt intressant miljö, C= av kulturhistoriskt måttligt värde. Värderingen visas i text- och bildpresentationen med en färgad symbol. Röd=A, Blå=B, Grön=C, Gult=ej besökt, eller bedömt. Tiden har inte medgett att gå längs hela vattendragens sträckningar, men inventeringen är att betrakta som ganska grundlig ändå, kompletterad med lokalbefolkningens uppgifter. Inventeringen är inriktad på forn- och kulturlämningar som registreras i Fornminnesregistret. Bebyggda kvarnplatser finns med i Bebyggelseinventeringen och där ingår även värderingar av miljöerna. I GIS-kartan länkas man till aktuell inventering, Bebyggelseregistret eller Fornminnesregistret, för varje företeelse som är presenterad med en punkt eller ett område. Förekommande foton är nytagna men kan komma att förnyas då förhållandena inte alltid var bra för fotografering.

Källor

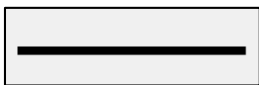
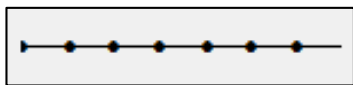
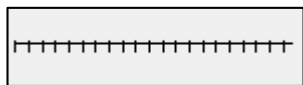
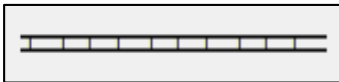
Hallands landsbeskrivning 1729 (1984), Industriminnesinventering i Hallands län (IM), Hallands läns bebyggelseinventering (BeBR), Kulturmiljöprogram för Varbergs kommun, FMIS, Historiska kartöverlägg, Häradsekonomiska kartan 1920-talet (Hallands län), muntlig information från boende i trakten, Ortnamnen i Hallands län del 1-3, Lantmäteriets digitala historiska kartor, Kulturmiljöprogram för Varbergs kommun, FMIS.

Symbolförteckning

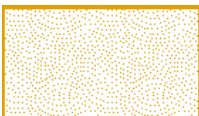
Punkter

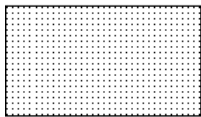
	Byggnad/Bebyggelse		Kvarn/Kvarnlämning/Kvarnplats
	Såg/Såglämning/Sågplats		Kvarn & Såg/Lämning
	Kraftverk/Kraftstation/Lämning		Vattenverk
	Elkvarn		Övrig småindustri/Industri/Lämning
	Vattenreglering/Damm/Dämme		Järnframställn./Blästbrukslämn./Slagg
	Röjningsröse		Boplats
	Torplämn./Bebyggelselämn./ Bytomt/Gårdstomt		Bro/Brolämning
	Kyrka/Kapell		Maritima lämningar/Vrak
	Fast fiske/Lämning		Kanal
	Stenmur/Stenvall/Gränsmarkering		Övriga fornlämningar

Linjer

	Färdväg/Hålväg		Dammanläggning./Fördämning/ Kvarnlämn.		Kanal
	Fossil åkermark		Övriga fornlämningar		Stenmur

Ytor

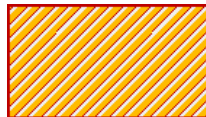
	Fossil åkermark Röjningsrösen		Järnframställning/ Lämning av		Boplats		Bro

Torplämn./Bytomt/
Stadslager

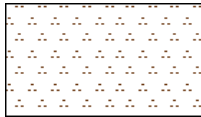
KMV-program

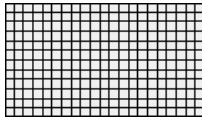
Kvarnmiljö/Lämning/
Småind. där kvarnar
ingår

Riksintresse

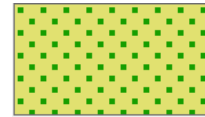
Fornborg/Fästning

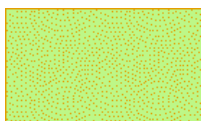
Träindustri/
Lämning/Övriga
industrilämn.

Röse/Gravar/
Begravningspl.

Fast fiske

Övriga fornlämningar

Färgsättning av symboler

A

Värdefullt

B

Intressant

C

Måttligt

Ej

bedömt

I de allra flesta fall är *punkter* och *linjer* färgsatta efter värdebedömning. Detta gäller ej *ytor*.

Symbol för kvarn på historiska kartöverlägg